

ŽEMAIČIŲ TARMINĖS

LITERATŪROS

VERTĖ

GIEDRĖ PETREIKIENĖ

Viešai pradėjus kalbėti apie žemaičių tarme parašytos literatūros problemas, kurių viena iš ašių – mažas literatūrologų dėmesys, kilo šioks toks susidomėjimas. Patriotiškieji žemaičiai į tarminę literatūrą žiūri beveik absoliučiai teigiamai ir toliau didina leidžiamų knygų skaičių. Tuo tarpu literatūrologai dar gana įtarūs ir kelia esminius klausimus (dar ne visai viešai), galinčius nustatyti žemaičių tarminės literatūros padėtį Lietuvos kontekste. Ar žemaičių tarme parašyta literatūra turi meninę vertę, ar vertinga tik tuo, kad tarminė? Ar verta ją versti į bendrinę lietuvių kalbą ir padaryti prieinamą visiems? Į šiuos klausimus negalima vienareikšmiškai atsakyti. Pirmiausia derėtų išsiaiškinti, ką tarmė gali suteikti kūriniai.

Žemaičių tarminė literatūra nėra vienalytė: kiekvienas rašytojas yra individualus, turintis savo stilių. Ryškėja skirtumai tarp skirtingų rašytojų kartų: vyresnei kartai būdingi regionalistiniai bruožai, gyvai susieti su etnografinė regiono specifika. Tuo tarpu jaunoji karta savo kūryba dažnai paliečia bendralietuvines temas, įneša modernių formų. Sakymo ir rašymo teorijos klasikas Walteris J. Ongas teigia, kad, kol kalba neturi nusistovėjusių rašybos taisyklių, tol rašte neišvengiama sakininės kalbos įtakos.

Tarmė yra tai, kas jungia autorius bei padidina skaitytojo ir rašytojo betarpiškumą. Žemaičių tarme parašytos literatūros atveju tai pasireiškia dviem aspektais: sakininės kalbos ypatumai suteikia naujų raiškos galimybių ir yra linkę vėl tapti sakybine kalba. Žemaičių tarmė pati savaime turi specifinių sintaksės, leksikos ir stiliaus ypatybių, kurios yra unikalios: žemaitiški žodžiai yra trumpi (atkreiptinas dėmesys, kad rašytinėje kalboje yra priešingai: dėl balsių padvigubėjimo ir leksikos skirtumų bendrine kalba dažnai užrašoma trumpiau nei žemaičių tarme), kalba šiurkštoka, rupoka. Visa tai neišvengiamai persikelia ir į literatūrą.

Su tarme pirmiausiai siejama leksika. Kadangi kasdienėje žemaičių kalboje yra nemažai svetimybų, jos ir dirbtinis sakinių sužemaitinimas ilgainiui gali tapti ir žemaičių rašto problema (kai kuriais atvejais gelbsti redaktoriai ir leidėjai). Vis dėlto tarmybės nėra visuotinai paplitusios, ir tai, kas būdinga vienai patarimei, nebūtinai būdinga kitai. Autorius pats pasirenka, kaip kalbės – visuotinė tarmine ar namų kalba. Kritiškai žiūrint, žemaitiška literatūrinė leksika turi ir kitų silpnų: ji lieka tokia pati, nepriklausomai nuo to, ar pasakojama apie XIX a., ar apie XX a. – nors yra žinoma, kad žemaičių tarmė sparčiai keičiasi ir siaurėja vartosenos plotas. Taip pat kai kurie nuolat besikartojantys žemaitiški žodžiai ima tapti banaliu motyvu, pvz., žodžių „brėkšti“ („temti“), „rokoutis“ („kalbėtis“) išvengia retas rašytojas, dažniausiai poezijoje. Dažnai autoriai nežino pakankamai daug žemaitiškų žodžių, todėl savo nedidelį tarmybės žodyną pernelyg dažnai eksploatuoja. Kita vertus, žemai-

tiška žodžių daryba stiliui įneša gyvumo, ypač kalbant apie vardu užrašymą. Kiekviename regione egzistuoja skirtingos sakininės kalbos vardu ir pavardžių tradicijos. Tai gerai iliustruoja etnologo Petro Kalniaus ekspedicijoje sutikto vyro pasakojimas:

– Laba dėina, ar Ontė ir nomūs?

– Če tuoks nagiven. Jegu to eišškā Antana, tai Antans ir išvažiavės i Plungė.

– No gerā, Antans ar Ontė, ir vēins ē tas pats – mes žemaitē jog esam pratē sakitē Ontė.

– Kap jūs esat pratē, če jau jūsa reikals, bet pasē anuo vards ir ne Ontė, o Antans.

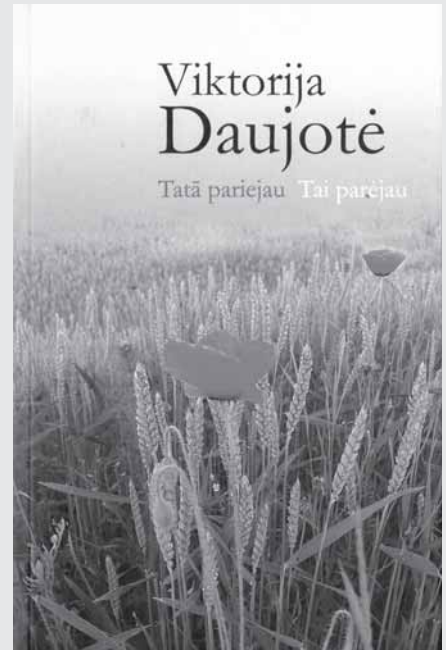
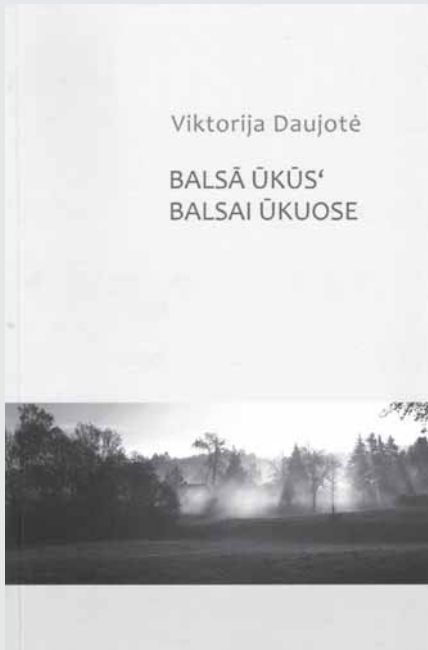
– No, po teisībē, pasē anuo vards ī ne Antans, o Antanas.

Žemaitiškai literatūrai būdingi vardai, nėra nė vieno bevardžio epikos personažo, dažnas jų turi ir pavardę, net lyrikoje vardas ir pavardė yra dažni: Žvinklys Pranis (Pranciškus Žvinklys) ir Vaškys Ontė (Antanas Vaškys) jau yra tapę kone liaudies herojais. „Savais“ skaitytojams juos daro ir vardu formos: Žemaitijoje pavardė sakoma prieš vardą (nuo seno būdinga prisistatyti pavarde, o ne vardu), o vardas sutrumpinamas taip, kad dažniausiai susideda iš dviejų skiemenų. Vadinasi, vardu ir pavardžių formos, atėjusios iš sakininės kalbos, iš tiesų sukuria betarpiškumą.

Kur kas specifiskesnė sritis – žemaitiška sintaksė, kurios esminis bruožas – lakoniškumas. Epikoje tai trumpi sakiniai: „Kas če dabā sopras kėinuo... / Ir teisībē. Rėk ē tuokiū, rėk ē kėtuokiū. Rėk vēsuokiū žmuonieliu“. Lyrikoje – trumpos rimuotos eilutės: „Dėlst mienou dongou... / Nodėla žėids unt bevardē. / Nīkst vardā ēr veidā ēš atbokosēs atmintėis... / Tiktā nieks naēšdėlda kasdėinē varga ēš paprastuos žmoniūm lėmtėis“.

Trumpi, kartais nutrukstantys sakiniai rodo sakininės kalbos tėkmę – natūraliai perteikiamas kalbos srautas, ne visada sakinius siejant vienus su kitais, be jokių tarpininkų kalbama tiesiogiai skaitytojui. Kita vertus, lakoniškumas pasireiškia ne tik trumpais sakiniais, bet ir sunkiai apčiuopiamu žodžių taupumu, leidžiančiu gana paprastai kalbėti apie tokius dalykus, apie kuriuos kalbėti sudėtinga, pvz., erotiką, mirtį.

Žemaičių tarmė suteikia galimybę fizinius potyrius ir dvasinius išgyvenimus aprašyti mažiau betarpiškai, todėl kalba dažnai tampa tiesmuka, rupi, kas yra ne tarminės literatūros trūkumas, o privalumas, nes tai labai sunku perteikti kita, net labai artima bendrine, kalba. Visa sintakse ir leksika kartais konstruojamas žemaitiškas humoras – visiškai nebūdingas aukštaičių patarmėms (o pastaruoju metu randasi ir nuomonių, kad lietuvių literatūroje humoro visai nėra). Tokiuose tekstuose supriešinamas romantinis ir buitinis vaizdas, taip sukeliant komiškumą. Kalba yra labai atvira, vartojami žemosios leksikos žodžiai, taip sukuriant sakininės kalbos srautą. Žemaitiškam humorui būdingos kai kurios karnavalo ypatybės, pvz., mezaljansai (priešingybių sugretinimas), dažnai kuriami per santykį su kitais tekstais: dažniausias motyvas – liaudies daina, saulėlydis, tradicinės įžangos „kai aš jaunas buvau“. Vis dėlto šie motyvai arba iš karto performuluojami („tupiu prie langelio“), arba ryškiai supriešinami: „Debesū rauduonē drīžē – / Če pat vakars. / Grētā brikš. / Iš sosieda laukū grīžēs / Golio lovuo – kāp nutriekšts.“ Humorą taip pat galima sieti su šiuolaikiniu žemaičių liaudies folkloru – antisakmėmis: anot Linos Būgienės, „nūdiene gyvosios tradicijos antisakmę galėtume apibrėžti kaip mitologinės sakmės ir anekdotų paribyje besiformuojantį pereinamąjį žanrą, pasižymintį anekdotų forma [...] ir mitiniu, sakmišku turiniu“. Lygiai taip pat žemaitiškoje poezijoje autoironiškieji personažai pasitelkia anekdotines situacijas, bet neišvengia ir liaudiškųjų, mitinių motyvų. Vis dėlto ne visada pasirenkama tinkama humoro forma. Kartais kalba pasidaro pernelyg vulgari, neestetiška, todėl sumen-

Viktorijos Daujotytės (Viktorija Daujotė) knygų, parašytų žemaičių ir lietuvių kalbomis, viršeliai. 2010, 2012, 2015 m. Vilniuje išleido Regionų kultūrinių iniciatyvų centras. Viršelių dailininkė Rymantė Rybakovienė

kina ir humorą. Vis dėlto, ne skaitant, o klausant susidaro gerokai teigiamesnis įspūdis ir tai sietina su kita literatūros tarmiškumo specifika.

J. W. Ongas sakytinę teksto išraišką elektroniniais įrenginiais – radiju, televizija ir pan. vadina antriniu oralumu, tačiau žemaitiškas antrinis oralumas apima kur kas daugiau. Apklausančiam žemaičių tarpe skaitančius asmenis, nustatyta, kad tarminių knygų platinimas veikia ne pagal rinkos ekonomikos, o pagal bendruomeninius dėsnius. Apklausus žemaitiškai rašančius autorius paaiškėjo, kokiais konkrečiais būdais yra įgarsinama jų kūryba. Daugumoje Žemaitijos mokyklų ir bibliotekų vyksta vis dažniau žemaičių tarmei skiriami vaikų ir suaugusiųjų raiškiejo skaitymo konkursai. Taip pat vyksta skaitymo vakarai, kartais skirti vien žemaičių tarmei. Išskirtinis atvejis – Viktorijos Daujotės kūrybos skaitymas, nes renkamas skaityti ne tik žemaitiškus tekstus, bet ir jų „vertimus“ į bendrinę kalbą. Autorė liudija: „Didžiausia staigmena buvo tai, kad gana didelę programą iš šitų eilėraščių buvo susidaręs Albinas Keleris. Ir skaitė kaip rimtą dalyką“. Tokie skaitymai dažniausiai įtraukia bendruomenes į savo (arba kitos) tarmės pažinimą. Atskirai vyksta ir tarmių populiarinimo renginiai, kurių metu dažniausiai patys autoriai pristato ir perskaito savo kūrinių. Patys autoriai geriausiai gali perteikti kūrinių intonacijas ir nuotaikas.

Augenijus Zabitis išvardija daugybę renginių: „tarmiškos kūrybos konkursų baigia-

mosios šventės, kultūriniai renginiai Vilniuje, Kaune, Molėtų rajone („Pagulbio atleidai“), Žemaičių kultūros draugijos organizuojamos išvykos (Gargžduose, Palangoje, Plungėje, Klaipėdoje, Šilutėje, Raseiniuose [...]), literatų susibūrimai Skuode, Mosėdyje, Kelmėje, Rietave, Gargžduose, Šilutėje, Kautavoje, Biržuose, Pakruojo dvare ir kt.“

Šiandien tarminis kūrinys, kuris yra užrašytas ir išspausdintas, dažniau adresatą pasiekia ne rašytine, o sakytine forma per tarmių populiarinimui skirtus renginius, nes, pvz., knygoje išspausdintą eilėraščių dėl nedidelių leidinių tiražų turi galimybę perskaityti mažai kas, o išgirsta vienokiu ar kitokiu būdu gana didelis skaičius žmonių.

Apie naudojamą kitą antrinio oralumo būdą – dainas – yra kalbėjęs prof. Alekso Girdenio sūnus Povilas Girdenis, kuriantis dainas pagal tėvo eiles: „Pirmąsias žemaitiškas dainas ėmiausi kurti iš pykčio, iš tuos zlastės, kaip sako žemaičiai. Zlastės, kuri apėmė, kai eilinį kartą išvydau ir išgirdau scenoje nei šiaip, nei taip žemaičiuojantį artistą, visa savo esybe skelbiantį publikai, jog dabar ne tik būtina, bet ir privaloma garsiai juoktis, kadangi skamba be galo, be krašto juokinga žemaičių tarmė“.

Kai kurie žemaitiški eilėraščiai kuriami kaip dainų tekstai, derinami su kompozitoriais, pvz., Juozo Elekšio eilėraščiams muziką kuria nemažai kompozitorių ir meno vadovų, dainas atlieka įvairios kapelos.

Gana išskirtinis reiškinys, kad žemaičių poetų dainos tampa kone liaudies dainomis, kurių „autorius jau niekas nebeži-

no“. Su tuo susidūrė A. Zabitis: „Rietave ir Gargžduose girdėjau dainą „Apie Zuosė“, kurios autoriaus atlikėjai nežinojo“. Minėtasis J. Elekšis tęsia: „ansamblis „Joldija“ Ipolito Petrošiaus ir mano dainą „Deinioukiam, žemaitė“ dainavo laidoje „Duokim garo!“, o mano sukurtą „Telšių šokis“ – po savaitės. Gaila, abiem atvejais autoriai nepaskelbti“ (šiuo atveju lieka neaišku, ar atlikėjai autoriaus nežinojo, ar sąmoningai apsisprendė jo nenurodyti). Galima daryti išvadą, kad autorystės problema egzistuoja, nes žemaitiškos dainos, perėjusios per raštą, nepranda sakinės kalbos ypatybių, yra lengvai įsimenamos ir greitai pasklinda iš lūpų į lūpas – kaip ir senosios folkloro dainos. Tarminė kūryba dažnai nesąmoningai priimama kaip liaudies kūryba.

Teatras, daugiausia mėgėjų, Žemaitijoje nuo seno užima išskirtinę padėtį: žemaitiškus spektaklius pagal Butkų Juzės pjeses Palangos gimnazistai statė jau nuo XX a. trečiojo dešimtmečio. Į Telšiuose steigiamą Žemaičių teatrą ketinta pasikviesti Juozą Miltinį, kuris žadėjo į savo studiją priimti tik žemaičius dramaturgus (šis teatras Antrojo pasaulinio karo metais buvo įsteigtas be J. Miltinio). 1969 m. Telšiuose įkurtas Žemaitės dramos teatras, kuriame 1983 m. vaidintas spektaklis pagal apsakymą „Martė“ (rež. Antanas Milinys), ir šis vaidinimas, anot Petro Bielskio, „kaip meninę ir kultūrinę vertybę išskėlė žemaičių kalbą“. Po Nepriklausomybės atkūrimo Telšiuose vaidinta daug žemaitiškų spektaklių, pas-

(Nukelta į 100 p.)

(Atkelta iš 99 p.)

taruoju metu veiklą ir susidomėjimą šiek tiek pristabdo dešimtmetį užsitęsęs teatro pastato remontas. Iškilio Klaipėdos universiteto, Bilionių (Šilalės r.) ir Skuodo teatrai. Skuode spektaklius stato žemaitiškų pjesių rinkinio „Meilė ne žaislas“ autorius Edmundas Untulis. E. Untulio dramos nėra skirtos tik skaityti – rašant jas iš karto buvo projektuojama į spektaklius, todėl tose užrašytose dramose žodis itin gyvas, tik trumpam sustabdytas, kad vėl virstų sakytine kalba. E. Untulio spektaklius vaidina Skuodo, Kretingos, Telšių, Šilalės, Mažeikių, Plungės, Klaipėdos rajonų mėgėjų teatrai. Spektakliai kuriami ne tik pagal pjeses, bet ir pagal eilėraščius. Anot A. Zabičio, „spektakliai pagal Pranio Žvinklio kūrybą [A. Zabičio poeziją] [statyti] Skuodo Bartuvos vidurinėje mokykloje (2009 m.), Skuodo Kaimo verslų, amatų ir paslaugų mokykloje (2015 m.)“. Pastarasis atvejis rodo, kaip viena tarminės kūrybos forma paskatina kitą, kad aktorius, perteikiantis tekstą spektaklyje, pereina į autorinę poziciją: spektaklyje pagal E. Untulio dramą „Kormė unt dėdelė kelė“ („Kurmiai ant didelio kelio“) našlio Žvinklio Pranio vaidmenį atliko A. Zabitis, vėliau pasirinkęs šio personažo vardą savo literatūriniu slapyvardžiu. Šiuo slapyvardžiu paskelbta A. Zabičio poezija vėl grįžo į sceną poetinių spektaklių pastatymais (sakytinė kalba ' raštas ' sakytinė kalba ' raštas ' sakytinė kalba). Toks atvejis rodo, kad tarminė literatūra išlieka arti sakinės apyvartos sferos, o rašytinių ir sakininių tekstų apyvartos sferos kur kas glaudžiau susijusios nei nacionalinės literatūros, kuriamos bendrine kalba, atveju.

Būtų galima kelti klausimą, kuo žemaičių tarme vaidinama drama skiriasi nuo bendrinės kalbos dramų. Pirmiausia, kaip minėjo E. Untulis, taip lengviau įsijausti aktoriams. Natūraliai lengviau įsijauciu ir žiūrovai. Vis dėlto ne tik dėl kalbos: žemaitiškose dramose keliamos mažų miestelių gyventojams aktualios problemos, jos nėra „vertimai“ iš bendrinės (ar net užsienio kalbos), o ateina iš artimiausios aplinkos. Verta paminėti, kad žemaitiški tekstai, nors ir rečiau, įgarsinami ir kitaip. Kalbinama kūrėja Zita Budrienė užsiminė: „Per Aukštaitijos radiją šnekėjau, pasakiau žemaitišką eilėraščių ir Panevėžy pradėjo knygas pirkti“. Neabejotinai tas knygas ėmėsi pirkti Panevėžyje gyvenantys žemaičiai, nes kitų tarmių atstovams žemaitiški tekstai yra sunkiai paskaitomi. Vis dėlto iš apibendrintų žiniasklaidos tyrimų aprašymų, kurie nėra itin išsamūs, galima susidaryti įspūdį, kad regioninis radijas ir televizija populiarumu nusileidžia regioninei spaudai, todėl rinkdamiesi žiniasklaidos priemones autoriai orientuojasi į rašytinę spaudą, o ne į garsią perteikiantį radiją ir televiziją. Galima manyti, kad taip daroma praktiniais sumetimais. Gana reti yra ir vaizdo įrašai: „Stanislovas Kubeckas net išleido dvi videokasetes, kur jis deklamuoja žemaitiškai“; garso įrašai su žemaitiškais intarpais: pvz., įrašyta me poezijos pavasario renginyje „Poezijos ir muzikos valanda tamsoje“ Vaclovas Krugelis skaito savo žemaitišką eilėraščių (tiražas 14 egzempliorių). Tarminiai tekstai tampa meditacijos priemone: Ją [žemaitišką poeziją] relaksacijai naudoja žinomas Palangos Sveikatingumo komplekso vadovas Dainius Kepenis. Dukart per metus Vilniuje, o dar dažniau Žemaitijoje yra vedamos žemaitiškos mišios, remiantis J. Elekšio ir Ipolito Petrošiaus parašyta votyva.

Vienu iš didžiausių pasiekimų galėjo tapti (ypač dėl to, kad tai itin aktualu skaitytojams) apie 1997–2001 m. išleista garsinė knyga „Kuotrė“ (plungiško diktoriaus Sigitto Kubiliaus skaitomas to paties pavadinimo Edvardo Rudžio kūrinys), kuri skirta Lietuvos aklyjų bibliotekos abonementams. Tai yra pirmoji žemaitiška knyga, prieinama žmonėms su regėjimo sutrikimais. 2014 m. iš garso kasetės ši knyga konvertuota į CD laikmeną MP3 formatu (tiražas – 16 kompaktinių garso diskų). Deja, šios garsinės knygos yra prieinamos tik ribotam abonementų skaičiui.

Manytina, kad toks užrašytų tekstų grįžimas į sakinę kalbą yra gajus visose tarmėse, tačiau žemaičių tarmėje jis yra dažnesnis ir ryškesnis. Grįžę prie iškeltų klausimų, konstatuojame, kad žemaičių tarme parašytų kūrinių nereikia versti į bendrinę kalbą, nes jie unikalūs tuo, kad yra tarminiai. Čia neturima omenyje gretutinių tekstų, nes jie, dažniausiai pagal vidinę intuciją rašomi pačių autorių, iš esmės gali būti laikomi naujais kūriniams. Reikėtų pakeisti požiūrį į tarminę literatūrą. Tarminė literatūra nėra tarmės konservavimo ir pagerbimo aktas. Tarminė literatūra yra naujos, kitokios literatūrinės raiškos galimybė, integrali lietuvių literatūros dalis. Vieni į bendrinę kalbą išversti kūriniai turėtų (ir turi) didesnę meninę vertę, kiti – mažesnę, tačiau netektų to, ką suteikia tarmė – giliųjų sakinės kalbos klodų, autentiško natūraliosios kalbos potyrio ir galimybės neapsiriboti kodifikuotu raštu.

¹ ONG Walter, J. *Orality and Literacy: the Technologizing of the Word*, London, 2002, p. 103–104.

² KALNIUS Petras, *Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia*, Vilnius, 2012, p. 311.

³ KLEINAUSKIS Albertas, *Pėlvūza pliorpalaa*, Plungė, 2004, p. 35.

⁴ DŽERVINĖ Teklė, *Žali žuolelė*, Vilnius, 2011, p. 317.

⁵ ŽVINKLYS Pranis [ZABITIS, Augenijus], *Gėismės apie gyvenėma ē meilė. Tau ir man*, Vilnius, 2007, p. 6.

⁶ BÜGIENĖ Lina, „Nūdienos žemaičių sakmė: tarp anekdotų ir siaubo istorijos“, *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 76.

⁷ Daugiau žr. TRAKYTĖ Giedrė, „Ar žemaitiškos knygos sulaukia savo skaitytojų?“, *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 1(95), p. 10–12.

⁸ DAUJOTYTĖ Viktorija. Interviu. Kalbino Giedrė Trakytė]. Vilnius, 2015 m. kovo 20 d. Autorės archyvas.

⁹ ZABITIS Augenijus. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Mosėdis, 2015 m. kovo 18 d. Autorės archyvas.

¹⁰ GIRDENIS Povilas, „Apie vargstančių žylutę, nelaimingą senbernę ir vargšą studentą kaimo šventėje“, *Žemaičių kultūros savastys: nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenkščio*, Vilnius, 2012, p. 100.

¹¹ ZABITIS Augenijus. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Mosėdis, 2015 m. kovo 18 d. Autorės archyvas.

¹² ELEKŠIS Juozas. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Vilnius, 2015 m. kovo 21 d. Autorės archyvas.

¹³ BIELSKIS Petras, „Žemaičių šnektos ir teatras“, *Žemaičių kultūros savastys: nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenkščio*, Vilnius, 2012, p. 12.

¹⁴ *Ten pat*, p. 13.

¹⁵ Dėl patalpų trūkumo spektakliai vaidinami mažoje salėje, amfiteatre arba išvykose.

¹⁶ „Visi vaidinimai dažniausiai yra susiję su kaimu, jo kasdienybe, todėl atsiranda mažiau problemų, ieškant kostiumų ar dekoracijų. Spektakliuose netrūksta veiksmo, aistrų, gyvenimiškų situacijų. Įdomu tai, kad vaidinimuose aktoriai kalba žemaitiškai. Pasižiūrėti spektaklių noriai ateina ir jauni, ir seni. Kadangi bilietų pirkti nereikia, žmonių susirenka pilnos salės“, – žiūrovų aktyvumu džiaugėsi Z. Grudienė [teatro vadovė]“ (žr. DRAGŪNAS Saulius, „Teatras – vieta, kurioje atrandi kitokį save“, *Šilalės žinios*, 2012 m. kovo 1 d., p. 5.).

¹⁷ ZABITIS Augenijus. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Mosėdis, 2015 m. kovo 18 d. Autorės archyvas.

¹⁸ BUDRIENĖ Zita. Interviu. Kalbino Giedrė Trakytė. Telšiai, 2015 m. kovo 25 d. Autorės archyvas.

¹⁹ SAVONIAKAITĖ Vida, „Šiuolaikiniai žemaičiai ir lietuvininkai“, *Lietuvos kultūra: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai* [Sud. Žilvytis Šaknys], Vilnius, 2012, p. 201–202.

²⁰ ELEKŠIS Juozas. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Vilnius, 2015 m. kovo 21 d. Autorės archyvas.

²¹ KRUGELIS Vaclovas, „Sukudęs klumpę“; „Ruoka šou“, *Poezijos ir muzikos valanda tamsoje* [CD], Vilnius, 2007, CD 2, jr. 10.

²² ELEKŠIS Juozas. Atsakymai į anketos klausimus. Sudarė Giedrė Trakytė. Vilnius, 2015 m. kovo 21 d. Autorės archyvas.

²³ ELEKŠIS Juozas; PETROŠIUS Ipolitas, *Žemaitiška votyva: mišios žemaičių dounininkų tarme etnografiniams ansambliams arba nepilnos sudėties chorams*, Telšiai, 2013, 14 p.

²⁴ Konsultuotasi su Lietuvos aklyjų bibliotekos Garsinių leidinių redakcija, tačiau ši tikslių išleidimo metų negalėjo pateikti. Metai apibrėžti peržiūrėjus Lietuvos aklyjų bibliotekos 2002–2014 m. išleistų garsinių leidinių elektroninius katalogus.